

Horváth Jenő A Szentszék és az első világháború

Paolini, Gabriele: *Offensive di pace. La Santa Sede e la prima guerra mondiale*

XII. Piusz pápának és a Szentszéknek a második világháború alatti tevékenységéről, különösen a zsidóüldözésekhez és holokauszthoz való viszonyáról szóló publikációkat, filmeket, színdarabokat évtizedeken át heves viták, sőt többször zajos botrányok kísérték – a pápa „hallgatásáról” szóló viták még ma sem értek véget. A pápaságnak az első világháborúhoz való viszonya ellenben – már csak az időbeni nagyobb távolságból eredően is – olyan probléma, amely nem vált ki hasonló érzelmi viharokat, elsősorban a diplomácia-történet, a nemzetközi jogtörténet és a társadalomtörténet kutatói számára maradt izgalmas kérdés. (Az első világháború

közeli centenáriumához kapcsolódó „évfordulós boom” talán szélesebb körben is érdeklődést kelt majd a téma iránt.)

Valószínű, hogy a pápaság történetében kevésbé tájékozottak számára is ismeretes, hogy milyen nagy teret veszített a Szentszék és katolikus egyház a XIX. században a nemzetközi kapcsolatokban és az ei országok társadalmában annak következtében, hogy X. Piusz pápa (1845–1878) szembefordult a kapitalizmussal, a republikánizmussal, a liberalizmussal és az olasz nemzetállam megteremtésével. Miközben XIII. Leó (1878–1903) a raliement (a liberális hatalommal való megbékélés) jegyében jelentős lépéseket tett ugyan „a Vatikán foglya” szerepből való kitörés és a katolikusoknak a részben maguk által épített „gettóból” való kiszabadítása irányába, X. Piusz pápa (1903–1914) azonban ismét „visszafordult”, adminisztratív eszközökkel is fellépett az egyházban és a politikai katolicizmusban jelentkező modernizmussal. Az első világháború előestéjén – Gergely Jenő szavaival – „A kellő nemzetközi tapasztalatokkal nem rendelkező X. Piusz politikai téren nehéz helyzetbe hozta az egyházat.” (A pápaság története. Kossuth Kiadó, 1999. 258.) 1904-ben megszakadt a Szentszék és a Franciaország közötti diplomáciai kapcsolat, majd szinte valamennyi európai állammal megromlottak vagy feszültté váltak a Szentszék kapcsolatai: Németországgal, Oroszországgal és az Egyesült Államokkal; 1910-ben Spanyolország, 1911-ben Portugália szakította meg a Szentszékkel a diplomáciai kapcsolatokat.

Az első világháború kitörésének heteiben szinte teljes elszigeteltségben volt a Szentszék. Érthető, hogy X. Piusz halálát (1914. augusztus 20.) követően a bíborosok a pápaválasztó konklávén diplomatapapát választottak (szeptember 3.), a hatvanadik évében járó Giacomo Della Chiesát, aki a

XV. Benedek nevet vette fel. A genovai arisztokrata családból származó bolognai érsek kiemelkedő intellektusa, a nemzetközi ügyekben való jártassága alapján a legalkalmasabbnak látszott arra, hogy akár a világháborúval előállt rendkívüli helyzetben is útmutatást tudjon adni a híveknek és kivesse az egyházat és a Szentszékét az elszigeteltségből. Della Chiesa XIII. Leó pápasága idején a Pápai Államtitkárságon eltöltött két évtizedes tevékenysége alapján elismerést szerzett magának, 1901-ben az államtitkár helyettese lett. X. Pius uralkodása alatt azonban (1907-ben) eltávolították a Római Kúriából (az egyház központi kormányzata). XV. Benedek a politikában szintén járatos Pietro Gasparri bíboros nevezte ki államtitkárává. XV. Benedek rövid pápaságnak első fele a világháború, második fele a háborút követő évek árnyékában telt el (1922. január 22-én hunyt el.)

Gabriele Paolini, a fiatal olasz történész könyve a Szentszék világháború alatti éveinek történetét tárgyalja. Két részre tagolta a könyvét: első felében a Szentszék háborúval kapcsolatos állásfoglalásait, békekezdeményezéseit, diplomáciai tevékenységét mutatja be (kronológiai sorrendben), a második felében pedig a háborúval együtt járó szenvedések enyhítése érdekében kezdeményezett és kifejtett szentszéki segélyakciókat.

XV. Benedek az 1914. szeptember 8-án kiadott, az egész világ katolikusaihoz szóló, *Ubi periculum* kezdetű első pásztorlevelében bejelentette a Szentszék szigorú semlegességét a háborúzó felek között és felszólította azokat a béke helyreállítására.

Első *Ad beatissimi* kezdetű, trónra lépési enciklikájának (1914. november 1.) egyik fő mondandója a háború elítélése és a béke helyreállításának a sürgetése volt. Paolini hangsúlyozza, hogy bátorságot jelentett a pápa részéről háború „értel-

metlen vérontásnak” nyilvánítása – ez a minősítést majd vissza-visszatérően használja XV. Benedek –, ugyanis a hadviselő felek mindegyike igazságos háborúként, honvédő háborúként állította be a maga háborúját, és a szembenálló fél gyűlöletére biztattak. Az első világháború új típusú háború volt, nemcsak a méretei miatt, hanem azért is, mert a katonák többsége mind a két oldalon keresztény, sőt katolikus volt. A Szentatya már csak ezért is, csak erős elfogultság és pártosság esetén foglalhatott volna állást valamelyik hadviselő koalíció mellett vagy ellen. A Szentatya állásánál fogva nem tett, és nem is tehetett különbséget a háborúzó hatalmi csoportosulások között. Egyet lehet érteni szerző azon értékelésével amely szerint, annak ellenére, hogy a Római Kúriában is erőteljes megosztottság mutatkozott a semlegesség kérdésében – oly annyira, hogy kúria szinte két pártra szakadt – annak ellenére, hogy mind az antant, mind a központi hatalmak hullázó intenzitással ugyan, de szinte folytonosan nyomást gyakoroltak a Szentszékre, hogy azt maguk felé hajlítsák, mégis sikerült XV. Benedeknek biztosítani a Szentszék függetlenségének és semlegességének fenntartását. Belgium német lerohanását követően például a pápa Mercier belga bíboroshoz intézett *Cum de fidelibus* kezdetű levelében fejezte ki részvétét a semleges országot ért német agresszió miatt. Az antanthatalmak – elsősorban a pápaellenes Clemanceau – a pápát németbarátsággal vádolták, mert nem ítélte el nyíltan és ünnepélyesen az agressziót. (Valójában legfeljebb a késlekedést lehetett volna jogosan felvetni XV. Benedekkel szemben.) XV. Benedek 1915. január 21-i konzisztórium-i beszédében ismételtén megerősített szigorú semlegességét.

Különösen nehézé vált a háborúzó hatalmi koalíciók között a Szentszék semleges-

ségének megőrzése 1915 tavaszán, amikor a háborúból addig kimaradt Olaszországban mindinkább felülkerekedtek a háborúba való belépést követelő erők. A pápa 1915 elejétől (eredménytelenül) próbált közvetíteni az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország között, hogy Olaszország elkerülje a hadba lépést. Olaszországnak a háborúba lépésével (1915. május 23.) különösen megnehezült a Szentszék helyzete. Egyebek mellett Olaszország kiutasította az országból a központi hatalmak követségeit, amelyek a svájci Lugánóba települtek át. XV. Benedek addig azt remélte, hogy a világháború utáni új rendezés során nagyobb lesz majd a Szentszék nemzetközi mozgástere, Olaszország azonban bevetette az antanttal a hadba lépése kapcsán kötött londoni titkos szerződésbe (1915. április 26.), hogy a Szentszéknek a béketárgyalásokra való meghívását az antant majd az olasz kormány állásfoglalásától teszik függővé. Az olasz hadba lépés után főként a központi hatalmak igyekeztek rávenni a pápát, hogy ideiglenesen kötözzön el Rómából.

A világháború elhúzódásával minkét háborús koalícióban megerősödtek a békekötési puhatolózások. 1916. december 12-én a központi hatalmak felszólították a pápát a békeközvetítésre. XV. Benedek az akkori, a központi hatalmaknak kedvező hadi helyzetben nem vállalta a közvetítést. Ezt Bécs és Berlin igen rossz néven vette. (A békeajánlatot egyébként az antant a helyzetre való tekintettel elutasította.)

Az 1917. márciusi orosz forradalom győzelmét és az Egyesült Államok hadba lépését (1917. április 6.) követő békekezdeményezések sorában a Szentszék is fellépett, nyilvánosan is és a titkos diplomácia terén is. A szerző részletesen tárgyalja a pápának a háborúban résztvevő hatalmakhoz intézett 1917. augusztus 1-jei békejegyzékét és annak fogadtatását. A jegyzék beve-

zetőjében a Szentszék újra leszögezi semlegességét és pártatlanságát a hadviselő hatalmak irányában. Figyelmeztet, hogy a háború folytatása az európai keresztény civilizáció öngyilkosságához vezethet. A háború utáni nemzetközi béke alapjaiként a Szentatya konkrétan az általános és kölcsönös leszerelést, a nemzetközi döntőbíráskodást, a tengerek szabadságát javasolta. Elutasította a jóvátétel és a népek kollektív háborús felelősségének elvét. A háborús bűnösséget illetően a pápa a megosztott felelősség alapjára helyezkedett. A területi kérdésekről szólva javasolta a háború alatt megszállt területek visszaadását. A könyv szerzője hangsúlyozza és bizonyítja, hogy a pápa békejegyzéke nem hirtelen improvizáció terméke volt, hanem XV. Benedek és Gasparri bíboros együttes munkája eredményeként fogalmazódott, mögötte állt mindkettőjük filozófiai, nemzetközi jogi felkészültsége és annak felismerése is, hogy a háború után nem lehet visszatérni a háború előtti állapotokhoz, hogy Európa átalakulva lép majd ki a háborúból.

A pápai jegyzéket Berlinben először üdvözlötték, London nem zárkózott el a tárgyalások elől. Wilson amerikai elnök azonban – aki akkor fogalmazta hamarosan nagy visszhangot kiváltó béke-„elveit” – elutasította a pápa közvetítését. Párizs, Róma és Szentpétervár hivatalosan még csak válaszra sem méltatta a pápa békefelhívását, a sajtó azt a Németországnak tett szolgálatnak nyilvánította. Végül kitűnt, hogy a német kormány sem gondolja komolyan a megegyezést. XV. Benedek az 1917. karácsonyi beszédében a bíborosok előtt keserűen emlékezett meg békejegyzékének kudarcáról. Ezt követően a pápa letett a további békeközvetítő próbálkozásokról, a háború utolsó szakaszában csendben maradt.

A közvetítési kísértelek és a békekezdeményezések formális kudarc – mint Paolini könyve kimutatja – nem a visszavonulás, a tétlenség irányába vitte a Szentszék, inkább a lehetségesnek és eredményesebbnek látszó kapcsolatok keresése felé. Gasparri bíboros irányításával több bíboros és sok püspökök igyekezett a maga országában személyesen vagy levelezés útján kapcsolatot teremteni az uralkodókkal, a meghatározó politikusokkal.

A szerző összességében sokkal részletesebben és komplexebben mutatja be az első világháborút „értelmetlen vérontásnak” minősítő pápa és a Szentszék első világháború alatti diplomáciai tevékenységét, mint a korábbi feldolgozások, részben a téma szinte teljes nemzetközi és olasz szakirodalmának hasznosítása, de mindezekelőtt a vatikáni levéltárban folytatott kutatásai alapján.

Mint fentebb jeleztem Paolini könyvének második felét a Szentszék világháború alatti sokrétű és hatalmas méretű humanitárius tevékenységének tárgyalása teszi ki. A szerző könyv e részében a tematikus rendezési elvet alkalmazza, külön-külön elemzi a Szentszéknek a hadifoglyok és családjaik, a sebesültek, az elfoglalt területek lakossága, a tömeges deportálások áldozatainak segítése irányában kifejtett tevékenységét.

1914 végétől a Szentszék a háborús szenvedések enyhítése érdekében közel száz-ezer sebesülten segített, az egész katolikus világban pénzgyűjtést szervezett, a saját vagyonából 82 millió aranylírát fordított a sebesültek, a hadiárva és a hadifoglyok megsegítésére. A pápa és az egyház a segélyezési, humanitárius tevékenységében nem tett különbséget sem vallási, sem nemzeti azonosság szerint.

Számos új részlettel gazdagítja Paolini könyve a Szentszék és a Nemzetközi Vöröskereszt egymáshoz való viszonyáról korábban kialakult képet is. Az együttműködési törekvések mellett kimutatja a kétféle segélyszervezet egymással szembeni kölcsönös fenntartásait, a közöttük való versengést is. A Nemzetközi Vöröskereszt több mint félévszázados humanitárius tevékenysége alapján nagy nemzetközi presztízst tett szert, amelynek alapján rendezett státuszt alakított ki magának a nemzetközi jogi szereplőjeként is, nagyobb tekintéllyel és mozgástérrel rendelkezett, mint az e területen újjal megjelenő Szentszék. Az együttműködésükre szólító első felhívást is a Vöröskereszt adta ki, Gustave Adornak, a genfi bizottság elnökének a Gasparri bíboroshoz intézett felhívása formájában (1915. február). Kezdetben mindkét félnél kölcsönösen erőteljes fenntartások mutatkoztak az együttműködés lehetőségét illetően (a Nemzetközi Vöröskereszt genfi központjában sokan szabadkőművesek voltak – a szabadkőművesek jelentős része antiklerikális és pápaság ellenes volt, a pápaság és az egyház szintén tradicionális ellenségének tekintette a szabadkőműveseket – ez az ellenségesség azonban a háború alatt több területen a kölcsönös fenntartások szintjére szelődött).

A pápa fellépett a háború során a civil lakosság több országban is alkalmazott internálása, százezrek deportálása ellen. A szerző egy egész alfejezetben tárgyalja a Szentszéknek az örmények 1915–1916-ban történt deportálásához való viszonyát. Napvilágra hozza a Szentszék akkori kísérleteit, közöttük a pápának az V. Mohamed szultánhoz írt levelét (1915. szeptember 10.), tárgyalja a szentszéki diplomácia lépéseit a deportálások leállítására érdekében, amelyek közvetlenül kevés eredménnyel jártak ugyan, de felhívták a figyelmet az

Oszmán Birodalomban élők a szír, a libanoni keresztényeket fenyegető veszélyekre is.

Paolini könyve terjedelmes és precíz bibliográfiájával és névmutatójával is nagy mértékben könnyíti a téma kutatóinak munkáját.

Paolini, Gabriele: *Offensive di pace. La Santa Sede e la prima guerra mondiale.* Polistampa, Firenze, 2008. 450 old. 24,00 €. ISBN 9788859604877.